

Süer Eker

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ

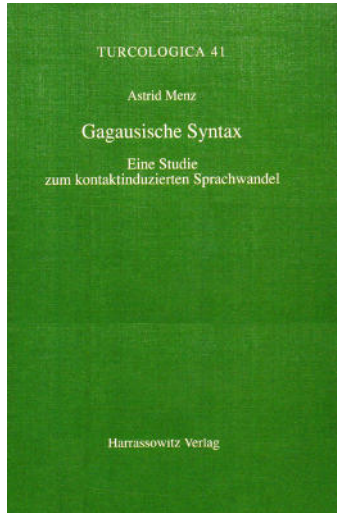
'GAGAUSSISCHE SYNTAX'

(Yayın Tanıtma)

'GAGAUZCANIN SÖZDİZİMİ'

(Book Review)

Menz, Astrid (1999). *Gagausische Syntax: eine Studie zum kontaktinduzierten Sprachwandel (Turcologica 41)*. Wiesbaden: Harrassowitz. VII, 235 s. (ISBN 3447041714)

Bilindiği gibi, Gagauzca Türk dilleri ailesinin Batı Oğuz dilleri grubuna dahil görece az konuşurlu bir dildir. Gagauzca yazı dili ve Moldova Cumhuriyeti Gagauz Yeri'nde resmi dil olmasına karşın, başkent Komrat başta olmak üzere, eğitimden bürokrasiye kadar Rusçanın kesintisiz egemenliği ve baskınlığı karşısında varlığını büyük ölçüde kırsal bölgelerde sözlü dil olarak sürdürmektedir. Türk dilleri haritasının kıyısında yer alan, Moldova, Ukrayna, Bulgaristan ve Yunanistan'da diğer Türk dillerinden izole Gagauzca değişkeler, başta sözvarlığı ve sözdizimi olmak üzere farklı dilbilgisel düzeylerde Rusça, Bulgarca ve Ukraince gibi Slav dillerinin ve Romencenin 'kızkardeş'i Moldovancanın güçlü baskısı altındadır. Johanson, temasın süresinin ve yoğunluğunun ikidilliğinin niteliğini ve kapsamını belirlediğini ve her ikisinin dilbilimsel etkinin en önemli bileşenleri olduğunu ifade ediyor.¹ Gagauzcanın

anılan dillerle yüzlerce yıldır yoğun bir temas halinde bulunması Johanson'un kod kopyalama kuramının uygulamaya konulmasında benzersiz fırsatlar ve malzemeler sunmaktadır.

¹ bk. Johanson, Lars (2013). *Structural Factors in Turkic Language Contacts*. London and New York: Routledge.

Türk dillerinin yüzyıllardır en muhafazakar olduğudilbilimsel/dilbilgisel düzeyin, kimi istisnalar bulunmakla birlikte, sözdizimi olduğu, hemen hemen bütün Türk dillerinde morfosentaktik dizimin korunduğu biliniyor. Gerek biçimbirimlerin gerekse dilbilgisel ulamların sıralanışı bakımından çizgisel nitelik taşıyan Türk dilleri, dilbilimciler tarafından eklemeli diller içinde biçimbilgisel ve sözdizimsel tipoloji bakımından ideale yakın örnek dil olarak gösterilmektedir.² Gagauzca, bu ‘ideale yakın’ çizgisel yapıdan Türkiye Türkçesinin birçok ‘Rumeli değişkesi’ gibi, görece ‘sapma’ gösteren bir Türk dilidir. Bu sapma, kuşkusuz Gagauzların mensup olduğu din ve bulunduğu coğrafya ile yakından ilgilidir. Rusça ve diğer Slavca değişkelerin din ve ibadet dili olarak kullanılması ve diğer Türk dilleri ile temasın neredeyse sıfır düzeyinde bulunduğu, ancak anılan komşu ve çevre dilleriyle doğrudan temas sağlayan coğrafya, Gagauzcanın sözdizimsel yapısında ‘kod kopyalama’ yoluyla önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gagauzca, onu diğer Türk dillerinden farklılaştıran bu ‘örüntü’leri esas olarak Bulgarca ve Rusçadan kopyalamıştır. Gagauzca Türkiye Türkçesine en yakın Türk yazılı olarak kabul edilmekle birlikte, bu dilde Bulgarca ve Rusçadan kopyalanan *da, i, a, ili* vb. bağlaçlar vd. sözdizimsel öğelerin yanı sıra Türkiye Türkçesi ile ortak ancak kimi zaman işlev bakımından birbirleriyle tam olarak örtüşmeyen modal yapılar da görülmektedir.

Son dönemlerde kamuoyunun ön planında ve sıcak gündeminde yer almayan ancak nitelikli çalışmalarıyla Türkoloji dünyasına önemli katkılar sunan Astrid Menz'in adını anmak gerekiyor.

Lisansüstü öğreniminin Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi'nde tamamlayan, Alman Şark Cemiyeti Orient-Institute Istanbul, Uppsala Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesinde çeşitli akademik görevlerde bulunan Menz halen akademik nitelikli Istanbul-Orient Institute Kütüphanesinin sorumlusudur. Orient-Institute Istanbul Kütüphanesi, başta Türkiye ve Türkiye dışındaki Türk dilli halkların dil, din, sanat, edebiyat, tarihleri üzerine seçkin ve temel kaynaklardan oluşan yaklaşık 35 bin eserin ve 1320 süreli yayının yer aldığı, araştırmacılara açık zengin bir koleksiyona sahiptir.³

İdari ve akademik faaliyetlerini 2006 yılından itibaren bu Enstitü ve Kütüphane çatısı altında sürdüren Astrid Menz'in derinleştiği alanlardan biri ve aynı zamanda doktora tez konusu Gagauzca ve Gagauzcanın sözdizimidir. Menz'in doktora tezi 'Türkçeye dilsel bakımdan oldukça yakın olan ve temelde *Moldova Cumhuriyeti'*nde konuşulan Gagauzcadaki dil ilişkisi fenomeni üzerinedir.' Türkçeye *Gagauzca Sözdizimi: Temasa Dayalı Bir Dil Değişimi Çalışması* şeklinde çevrilebilecek *Eine Studie zum kontaktinduzierten Sprachwandel* (The syntax of Gagauz: A study of contact-induced language change) Almanya'nın prestijli yayınevi Harrassowitz tarafından 1999 yılında Almanca olarak yayımlanmıştır.

Menz'in anılan eserinin Giriş (EINLEITUNG, 1-12) bölümünde Gagauzlar ve Gagauzca, toplanan dil malzemesi, kaynak kişiler, çevriyazı sistemi, kod kopyalama vb. konular üzerinde genel bilgiler verdikten sonra Çözümleme (ANALYSE) bölümünde (15-134) Gagauzcadaki genel kopyalar (Globalkopien im Gagausischen) ve parçasal kopyalarla ilgili örneklerle desteklenen ayrıntılı bir inceleme sunuyor bu bağlamda farklı leksikal kategorilerdeki kopyalar ve *-(y)ka* dişil ad yapan son ek

² Newmeyer Frederick J (1988). *Linguistic Theory: Foundations*. Cambridge University Press. s. 451.

³ www.oidmg.org

ele alınıyor. Bu bölümün ikinci altbölümünde (Teilstrukturkopein im einfachen Satz) ise Gagauzcadaki parçasal kopyalar üzerinde duruluyor. Çalışmanın Ekler (ANHANG, 135-232) bölümünde metinler ve kaynak kişilerle ilgili genel bilginin ardından folklerden modern yaşama değin geniş bir ölçekte malzemenin yer aldığı toplam yedi Gagauzca metin Almanca çevirileri ile birlikte veriliyor. Eserin sonunda kitapta Dizin bölümü (Index s. 233) yer alıyor.

Eserle ilgili önemli bir inceleme ve değerlendirme yazısı Jacklin Kornfilt'e aittir. Kornfilt, yazısında ifade ettiği gibi,⁴ saha araştırmasıyla birinci elden elde edilen yazılı ve sözlü malzemeye, bizzat yürütülen araştırmalara ve derinliğine nüfuz eden ayrıntılı çalışmalara dayalı çalışma, Almanca olmasına karşın, temel düzeyde Almanca bilgisine sahip dilbilimcilerin dahi açık ve sade bir dil ve üsluba sahiptir ve bu bakımdan kolaylıkla okunabilir niteliktedir. Yine Kornfilt'ten, Menz'in bu çalışmayla Mainz Üniversitesinden özel bir ödül aldığını öğreniyoruz. Kitapla ilgili 'haber' niteliğinde diğer bir yazı ise 2011 yılında yayımlanmıştır.⁵ Eserin yayımlanmasından itibaren geçen yaklaşık on beş yılın ardından Türk dili araştırmalarında Menz'in bu eserinin örnek alındığına ilişkin tatmin edici veriler yok, bunda her ne kadar akademiya için dil engelinden söz edilemez ise de çalışmanın Almanca kaleme alınmasının bir bariyer teşkil ettiğini ifade etmek gerekiyor.

Dilbilimin ve dilbilgisinin en karmaşık düzeyi sözdizimi temalı nitelikli çalışmaya imza atmak bir tür 'meydan okuma' olarak kabul edilirse, Karayca ile birlikte Türk dilli dünyanın sözdizimi bakımından en 'atipik' dili olan Gagauzcanın sözdizimini, onu biricik kılan 'temasa dayalı' sözdizimsel değişimini Lars Johanson'un çalışmasının kuramsal temelinde ve kişisel imkanlarla bizzat alanda çalışmak suretiyle araştırma inceleme konusu olarak seçmek de o denli etkileyici bir girişimdir.

Astrid Menz'in Gagauzca Temalı Yayınları

(2007). The Gagauz between Christianity and Turkishness. In: Kırıl, Filiz et al. (eds.). *Cultural changes in the Turkic speaking world*. (Istanbul Texts and Studies 7). Würzburg: Ergon. s. 123-130.

(2006). The Gagauz. In: Çağatay, Ergun; Kuban, Doğan (eds.). *The Turkish-speaking people: 2000 years of art and culture from Inner Asia to the Balkans*. Munich: Prestel. s. 371-383.

(2006). On complex sentences in Gagauz. In: Boeschoten, Hendrik & Johanson, Lars (eds.). *Turkic languages in contact*. (Turcologica 61) Wiesbaden: Harrassowitz. s. 139-151.

(2003). Endangered Turkic Languages: The case of Gagauz. In: Mark Janse & Sijmen Tol (eds.). *Language death and language maintenance: theoretical, practical and descriptive approaches*. Amsterdam: Benjamins. (Current issues in linguistic theory; 240). s. 143-155.

(2003). Slav dillerinin Gagauzcaya etkisi. [The influence of Slavic languages on Gagauz]. *Bilig*. s. 23-44.

(2001). Gagauz right-branching propositions introduced by the element ani. *Turkic Languages*. s. 234-244.

(2001). Gagauz right-branching propositions introduced by the element ani. *Turkic Languages*. s. 234-244.

⁴ Jacklin Kornfilt (2007). Gagausische Syntax: Eine Studie zum kontaktinduzierten Sprachwandel by Astrid Menz. *Anthropological Linguistics*. Vol. 49, No. 2, Trustees of Indiana University. pp. 198-201.

⁵ http://www.tdk.gov.tr/images/css/TAE/2001_11/2001_11_19_Oz.pdf

(2001). Gagauzca’da Alıntı Sözcükler. [Loanwords in Gagauz] In: Nurettin Demir & Emine Yılmaz (yay. haz.). *Uluslararası sözlükbilim sempozyumu bildirileri*, 20-23 Mayıs 1999. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi. s. 91-99

(2000). Analytic modal constructions in Gagauz. In: Aslı Göksel & Celia Kerslake (eds.). *Proceedings of the IXth International Conference on Turkish Linguistics*, held 12-14 August 1998 in Oxford. (Turcologica 46) Wiesbaden: Harrassowitz. s. 151-158

(2000). Indirectivity in Gagauz. In: Lars Johanson & Bo Utas (eds.). *Evidentials: Turkic, Iranian and neighbouring languages*. (Empirical Approaches to Language Typology 24) Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 103-114.

(1999). Gagausische Syntax: *Eine Studie zum kontaktinduzierten Sprachwandel*. [The syntax of Gagauz: A study of contact-induced language change] (Turcologica 41) Wiesbaden: Harrassowitz.

Yayıma Hazırlayan: Edanur Sağlam

‘Ön Söz’, ‘Giriş’, Gagauzca Metin ve Almanca Çevirisinden Örnekler

Vorwort

An dieser Stelle möchte ich all denjenigen, die zur Entstehung dieser Arbeit beigetragen haben, herzlich danken:

Herrn Professor Lars Johanson für die Anregung zu meinem Dissertationsthema, die immer gewährte Unterstützung und Betreuung dieser Arbeit und die Aufnahme der Druckfassung in die Reihe *Turcologica*; Frau Dr. Éva Ágnes Csató für ihre konstruktive Kritik und Diskussionsbereitschaft; der Südosteuropa-Gesellschaft in München für das mir gewährte Reisestipendium, das mir den Feldforschungsaufenthalt in der Republik Moldau ermöglicht hat; Frau Hülya Demirdirek, M.A., Oslo, die mir während dieses Feldforschungsaufenthalts ihre ganze Unterstützung zuteil werden ließ und bei Kontakten mit den Informanten unschätzbare Hilfe geleistet hat; meinem Vater für seine akribische Durchsicht des Manuskripts.

Ein besonderer Dank gilt all denjenigen Gagausen, die sich bereitwillig als Informanten zur Verfügung gestellt und mir dadurch zu dem für mein Dissertationsvorhaben nötigen Material verholfen haben.

All denjenigen Freunden und Verwandten, die mich während der Durchführung meiner Dissertation unterstützt haben, sei ebenfalls herzlich gedankt.

Mainz, im Februar 1999

Astrid Menz

A Einleitung

1 Gegenstand der Untersuchung

Die vorliegende Arbeit untersucht den Einfluß der slawischen Sprachen Russisch und Bulgarisch auf die Syntax des Gagausischen. Ausgewertet werden hierfür hauptsächlich Daten, die in eigener Feldforschungsarbeit erhoben wurden. Daneben werden Materialien fremder Feldforschungsarbeit sowie schriftsprachliche Materialien in die Untersuchung mit einbezogen. Bei den Materialien fremder Feldforschungsarbeit handelt es sich um die von Moškov 1904 veröffentlichten Texte aus Bessarabien sowie die von Manov 1938 und Zajczkowski 1966b veröffentlichten Daten aus Bulgarien. Unsere eigene Datensammlung stammt aus einem Feldforschungsaufenthalt in der Republik Moldau im Sommer 1995.

1.1 Die Gagausen und das Gagausische

Bei den Gagausen handelt es sich um eine kleine türkischsprachige Gemeinschaft, die dem orthodoxen christlichen Glauben angehört. Über ihre ethnische Herkunft sowie die Herkunft ihres Namens gibt es, aufgrund der mangelhaften Quellenlage, bis heute keine gesicherten Angaben, s.u.¹

Die Hauptmasse der Gagausen lebt heute auf dem Territorium der ehemaligen UdSSR im südlichen Teil der Republik Moldau (im folgenden der Einfachheit halber immer Moldawien genannt) und der angrenzenden Gebiete der Ukraine. Daneben finden sich kleinere gagausische Gemeinden in Kasachstan und im Kaukasus. Ihre Anzahl wurde in der letzten Volkszählung der UdSSR von 1989 mit ca. 197.000 festgestellt. Davon entfielen 152.752 auf die damalige Unionsrepublik Moldawien und ca. 27.000 auf die Ukraine (Fane 1993).

Außerhalb des Gebietes der ehemaligen UdSSR leben Gagausen in Bulgarien, Griechenland und Rumänien. Da sie in diesen Ländern nicht in

¹ Zur Diskussion der Etymologie des Wortes *gagauz* siehe Güngör & Argunşah 1991. Ein ganz neuer Vorschlag findet sich in der seit 1996 vierteljährlich in Lateinschrift erscheinenden gagausischen Zeitschrift *Sabaa yıldızı*. Pokrovskaya, L. A.: *Neredän "gagauz" adı geldi*. *Sabaa yıldızı*, 1 1996. S. 60.

(1) Was kann man über die Kindheit erzählen. (2) Die Kindheit ist die Kindheit. (3) Wir waren - sind sollten wir sagen, weil noch keiner von uns gestorben ist - bei unseren Eltern neun Kinder. (4) Von neun Kindern waren fünf Jungen und vier Mädchen. (5) Tatsächlich war die älteste unsere große Schwester - wie man [auch] *abu*⁷⁵ sagt - es ist alles dasselbe. (6) Danach [kamen] einer nach dem anderen wir fünf Jungen. (7) Nach den fünf Jungen dann drei Mädchen. (8) Unsere jüngste Schwester ist fünfundsechzig geboren. (9) Heutzutage lebt der eine im Dorf, der andere in der Fremde. (10) Wir treffen uns nicht so oft, aber wenn wir uns treffen, vergessen wir einander nicht. (11) Heute ist es so, wie es zu jener Zeit war. (12) Vermögen gab es bei keinem groß. (13) Wir sind nicht hungrig herumgelaufen, aber - wie man sagt - wie man einkaufte, das Leben in den siebziger Jahren (und) in den achtziger Jahren, so war es damals nicht. (14) Man kann nur erzählen, was die Kinder für Schwierigkeiten gemacht haben. (15) Wir waren in einem separaten Zimmer versammelt, neben der Küche. (16) Dort brannte bei uns ein Ofen, jedem war warm. (17) X. ist dort hingekommen, sie hat das Zimmer dort gesehen. (18) Nun wenn es abend wurde, nach dem Essen waschen wir uns und alles. (19) Damals hatte mein Vater das Sagen - ich selbst bin Atheist - aber mein Vater sagte: (20) Ihr alle, wenn ihr schlafen geht, [müßt] gegenüber der Ikone beten und jeder ein Gebet machen und danach schlafen. (21) Hej, du müßt einverstanden sein mit dem, was dein Vater gesagt hat, du kannst dagegen nichts sagen. (22) Na, er geht ins Zimmer und wir bleiben da. (23) Wir hatten nicht so etwas, was man, sei es Divan nennt sei es ein Bett, dick wie es auch sei, sondern wir hatten eine Bettstelle auf dem Boden. (24) Ihre Länge war ungefähr bis zu F., es waren wohl 3-4 Meter. (25) Ihre Breite anderthalb Meter, darauf war Stroh. (26) Auf dem Stroh haben sie Matratzen ausgelegt. (27) Es gab keine Bettlaken und so, so etwas gab es nicht. (28) [Es gab eine] Matratze. (F: eine Wollmatratze) (29) Eine Wollmatratze und Decken. (30) Da gab es Kissen mit Bezug (F: Kopfkissen⁷⁶) Kopfkissen. (31) Ey, sobald das Licht gelöscht war - der Vater dort in seinem Zimmer - konnte uns etwa der Schlaf ergreifen? - [wir waren] jung. (32) Wolf, wie einen Wolf hat es [uns] gejackt. (33) Der stößt den einen, der stößt den anderen. (34) Ich habe [es] in Erinnerung. (35) Ich habe eine Bruder, der heute bei der Polizei arbeitet. (36) Er nahm eine Sicherheitsnadel. (37) Weißt du was *boldur* ist? (F: eine Sicherheitsnadel mit Kopf) wie eine Nadel. (38) Er nimmt diese Nadel und sticht sie auf einmal in sein Bein. (39) Vay lele o, ein Geschrei geht los. (40) Auf einmal schlägt der Vater ans Fenster.

Text I: Kindheits- und Jugenderlebnisse

(1) uşaklıı ne var annatmaa (2) uşaklık o uşaklık (3) biz vardık [..] varız diyêjez neçinki taa birimiz da ölmedik anamızda bobamızda dokuz uşak (4) dokuz uşaktan beşi çojuk dördü da kız (5) akına en büyüğü kakumuz abu diyêjek gibi hep o (6) soram ârdî ârdîna biz beş çojuk (7) beş çojun ârdîna da üç kız (8) en küçük kızımız altmışbeştan dooması (9) büünkü gündä angısı küüdä yaşer angısı aşırda (10) okadar çok buluşmeriz ama buluştuu gibi da biri birimizi unutmuriz (11) bütün ey nijä o vakıtlar nijä (12) varlık kimdä büyük yoktu (13) âç gezmärdik ama demää gibi nijäl almaa yetmişinji yıllarda yaşamak seksen’inji yıllarda ozaman deildi öle (14) var naşey annatmaa anjak çojukların ne zaametleri olduydu (15) biz topluyduk ayrı bir içerdä kufnenin yanında (16) orada bizdä kutyor yanardı siçak hepsijiinä (17) X. vardi düştüü oraya içeri gördü orada (18) anjak avşam oldu ckmek yidiktän sora yikaneriz ne hepsijiinä (19) vardi geçärdi o vakit bobamız bän kendim ateist ama bobamız diyeverärdi (20) hepsijiiniz yatijikana dua yapersiniz yukonaya karşı birär molitva da soram yatmaa (21) ey kabul edersin ne demiş boban demijen karşı (22) ey o geçer içerinä biz kaleriz burada (23) bizdä yoktu otakim demää te divan olsun olsun yatak kabaa nijäsedi dä bizdä bir toprak patı (24) uzunluyu onun takim nekadar F. bir üç dört metre var (25) genişlii da bir buçuk metre üstündä hasır (26) hasırın üstündä döşedilärdi döşäk (27) yok ani çarşaf takim olsun yoktu (28) döşäk (F: yapaa döşäk) (29) yapaa döşäk hem yorgan (30) orda paduşkalar kiliflarinan (F: yastıklar) yastıklar (31) ey hadi şafk sündü sünmedü orada bobam içerinä biz dä var mı nasıl uyku tutsun [.] genç (32) kurt bir tane kurt gibi gızıklar (33) bu onu dürter bu bunu dürter (34) tuterim aklında bän (35) vardi benim batım ani polisdä büünkü gündä çalişer (36) alir da bir boldur nu (37) bilermisin ne o boldur (F: başlı boldur) iynä gibi (38) alir da o bolduru sapliverir onun buduna (39) vay lele o kalker bir şamata (40) bir dä boba oradan pençereyä vurir